

Vildana Pečenковиć

BOŠNJAČKA USMENA KNJIŽEVNOST ZA DJECU IZMEĐU HERMETIZMA I KULTUROLOŠKE FORMACIJE

Sažetak

U dosadašnjim istraživanjima bošnjačke usmene književnosti, usmena književnost za djecu nije tretirana kao zasebno područje. Ona je obuhvaćena fragmentarno, kao kulturološka formacija, te je ostala u vlastitom hermetizmu, inferiorna u odnosu na književnost za odrasle. Zbog takvog višestoljetnog ignoriranja činjenica o postojanju usmene književnosti za djecu, temeljna pitanja u okvirima ove oblasti ostala su nerasvijetljena. To i ne čudi s obzirom na činjenicu da je književnost za djecu u Bosni i Hercegovini, kao corpus separatum, dugo bila minimizirana i zanemarivana. Sistematičnijem proučavanju književnosti za djecu u BiH se pristupilo tek sredinom prošlog stoljeća, te su do danas mnoga pitanja ostala otvorena.

Usmena književnost za djecu, ukorporirana u cjelokupno usmeno stvaralaštvo, podliježe općeprihvaćenoj književnoteorijskoj klasifikaciji na rodove i vrste, te se nije razmatrala i proučavala kao zaseban segment. Stoga je neophodno izvršiti revalorizaciju usmenoknjiževnih tekstova kako bi se izdvojio korpus namijenjen djeci i terminološki ga odrediti kao "usmena književnost za djecu".

Ključne riječi: *tradicionalizam, dječija književnost, dekonstrukcija, formacija, determinizam, stereotip, diskurs*

1. Bošnjačka usmena književnost u kontekstu južnoslavenske i evropske književne zajednice - univerzum vlastitog kanona

"Za bosansko dijete mitovi i legende imaju moć majčinog mlijeka, nešto tajanstveno i stravično, što postojanje nosi sa sobom, ulazi u nas u obliku drevnih predaja."

Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*

Književnost je svjedočanstvo o postojanju čovječanstva, a usmena književnost u hermetizmu vlastitog kanona, kao njena najstarija vrsta, datira još iz vremena agrafijske etape duhovnosti. Iako se još u XVI stoljeću kao kulturološki diskurs pojavljuje termin *narodna poezija* (prvi ga je upotrijebio Michel de Montaigne, primjenjivao se na različite vrste pjesama, a dva stoljeća kasnije preuzeo ga je Johann Gottfried Herder u zbirci *Volkslieder*), sistematskom prikupljanju i zapisivanju narodnih umotvorina pristupilo se tek u romantizmu. Ovaj termin se od tada ustalio znanstveno, imaginativno i referencijalno u nauci o književnosti kao i kolektivistička koncepcija prema kojoj je presudna uloga kolektiva, odnosno naroda, u stvaranju, razvoju i očuvanju te književnosti. Istraživanja će pokazati da je bošnjačka usmena književnost kao i bošnjačka kultura uopće, metafora otvorenosti i multikulturalnosti, da pruža nesagledivu mogućnost interliterarnog i interkulturnog dijaloga.

Usmena književnost svakog naroda kompleksan je i višeslojan fenomen kojeg nije moguće jednoznačno opisati. Ona je tokom posljednjih decenija pri-skrbila sebi status projekta vrijednog naučne opse-rvacije kako bi se uskladila sa općeprihvaćenim vrijednostima evropskog književnoteorijskog kor-pusa. O usmenoj književnosti postoje različite recepcije i valorizacije koje su nekad usmjeravali i omeđavali ideološki mehanizmi, a nekad dijalektika vremenskih formacija.

Usmeno književno stvaralaštvo se uključuje u nekoliko istraživačkih diskursa i samim tim definira sa različitih stajališta: nauka o književnosti, folkloristika, etnologija, povijest, antropologija... Pitanja postanka i uobličavanja usmene narodne književnosti, istraživanje njenog konteksta sa nacionalnim identitetom, njenih oblika i tematike i danas su predmet raznovrsnih projekcija i književnoteorijskih istraživanja. U fokusu su i dalje problemi klasifikacije, periodizacije, razlaza i pomirenja sa općeknjiževnim strujama, usmenim i pisanim poetičkim modelima i njene književnoteorijske kontekstualizacije na eurocentričnom konceptu. Različite historijske okolnosti i nacionalni pečat te nejednake sociološke, psihološke i lingvističke determinante, uvjetovali su niz varijacija u pojedinim krajevima. Narodna književnost Bošnjaka kao dio njihovog ukupnog duhovnog naslijeđa bilo je sakupljano i istraživano, naročito krajem XIX i početkom XX vijeka, često bez atribucije imena naroda kojem pripada. Stoga je potrebno izvršiti kontekstualizaciju bošnjačke usmene književnosti u južnoslavenski i evropski kulturni prostor.

U moćnom luku povlači se lirsko narodno pevanje Južnih Slovena od Slovenačkih Alpa, sa svojom sasvim srednjoevropsko – alpskom muzikom i poezijom, preko bitno samosvojnije Hrvatske i čudno primitivne Istre i Dalmacije, dobija u Vojvodini lako ugarske i građanske tonove, orijentalizuje se već više u Srbiji, jače još u Bosni, a dospeva u južnoj Srbiji i Makedoniji do svog pravog lirskog i muzikalnog snažnog središta (Gezeman 1966: 41).

Bošnjačka usmena književnost kao monokonfesionalna kategorija je stoljećima pripovijedana i prenošena narodnim jezikom, i ima najveće zasluge u očuvanju bošnjačkoga nacionalnog identiteta. Ona je svjedočanstvo o višestoljetnoj ukorijenjenosti bošnjačke književnosti u evropski kulturni, civilizacijski i komunikacijski prostor te njenim preplitanjima sa orijentalnom kulturom. Ta je književnost tradicija pisanoj književnosti, njena preteča i izvor njenih savremenih manifestacija i označavajućeg joj prostora.

2. Književnost za djecu – jezička i kulturna hegemonija

Književnost za djecu do danas je u Bosni i Hercegovini malo istraživana zato što bosanskohercegovačka književnost početkom XX stoljeća nema izdiferencirana djela za mlade, niti izrazitije stvaraoce i predstavnike. U tom periodu jedino listovi i časopisi donose priloge za djecu i o

djeci pa je bilo potrebno vrijeme da se ova literatura, koja je kao *corpus separatum* dugo bila minimizirana i zanemarivana, uspije probiti do mjesta koje joj pripada.

Jednako je bilo i sa nazivima dječija književnost i književnost za djecu koji su dugo bili osporavani i različito interpretirani. Upotreba sintagmi dječija književnost i književnost za djecu nije znak nedosljednosti, nego prihvaćenog mišljenja da označavaju približno isto. Različite gramatičke konstrukcije (prva više upućuje na autonomnost ovog stvaralaštva, a druga sugerira namjenu) ukazuju na komunikaciju između pisca i djeteta, pa stoga i nema bojazni da naziv dječija književnost može značiti kreativnu književnu aktivnost djeteta (Kadrić, 2010: 12).

Sada su te i takve nedoumice, osporavanja i negiranja književnosti za djecu iza nas. Prvi koji je sistematski prišao istraživanju ovog pitanja u BiH je Muris Idrizović, čija je knjiga *Književnost za djecu u BiH*, objavljena 1976. godine i koja je riješila mnoge probleme od rasporeda građe, hronologije, sistematizacije do klasifikacije i vrednovanja pisaca i djela (Idrizović 1976: 412).

Prije njega sistematiziranjem razlikujućih koncepcija književnosti za djecu bavio se Husein Tahmišćić koji u svojoj Antologiji književnosti za djecu i omladinu naroda Bosne i Hercegovine *Na stazama djetinjstva* (1969) ističe da je značajan momenat u bosanskohercegovačkoj literaturi za mlade bila pojava Ćopićeve knjige *U carstvu leptirova i medvjeda* iz 1939. godine. Ta ista godina smatra se graničnom i u kritici književnosti za djecu, ističe se kao početak umjetničkog književnog stvaralaštva. Ta prva kritika književnosti za djecu je bila površna, ne baš blagonaklona, podržavala je i generirala stereotipe. Zapravo i nije riječ o pravoj kritici u današnjem smislu jer se tokom vremena i u okviru

savremenih književnoteorijskih razmatranja i stav o namjeni i funkciji kritike promjenio u znatnoj mjeri.

Književnost za djecu je sinkretičko prožimanje literarnih, likovnih i prikazivačkih elemenata. Sve teorijske kombinatorike u kojima ima i avangardnih i postmodernih teza, obuhvataju oblik stvaralaštva koji je prilagođen određenom uzrastu, fazi života i svijeta. (Džafić, 2006: 8)

3. Bošnjačka usmena književnosti za djecu – temeljne determinante

Kako književnost za djecu ima jednak stvaralački čin kao i ostala književna djela, tako je ista neodvojiva od jedinstvenog umjetničkog korpusa nastalog na prostoru Bosne i Hercegovine i prisutnog još iz najstarijeg perioda. I danas, u savremenom svijetu, djeca se sa usmenom književnošću upoznaju još u predčitalačkom periodu. Od najranijeg djetinjstva susreću se sa uspavankama čiji smisao nisu u mogućnosti shvatiti, ali koje na njih djeluju drugim elementima. Neki su teoretičari poput Kujundžića (2001: 15) uspavanke definirali kao podgrupu narodnih pjesama i to onih koje su namijenjene djeci. To je jedna od najstarijih cjelovitih pjesama koje se kreću od najjednostavnijeg oblika sa samo nekoliko riječi do dužih, umjetnički dotjeranih tekstova. One iskazuju ljubav i radost roditelja nad djetetom kao i brigu i strahovanje nad njegovom budućnošću.

Osnovni elementi lirskih narodnih pjesama pa tako i uspavanki su metar, ritam i melodija, a svaki je bitan za sveukupan umjetnički doživljaj pjesme. U većini slučajeva melodija uvjetuje ritam pjesme, a pomoću ritma razvija se i metrički okvir teksta. U drugim slučajevima metar pjesme sa njenim ritmom uvjetuje melodiju (Čubelić 1956: 28). Samo takvim, sinkretičkim djelovanjem usmena književnost za djecu dopire do recipijenata kojima je namijenjena – onim najmlađim. Ispočetka će djeca samo prepoznati melodiju, dok će tek kasnije shvatiti smisao teksta.

*Đulbeharu, ne truni mi sina,
Ne truni mi mog slatkoga sina.
Spajav sine, sinulo ti zdravje,
Sinulo ti zdravje i veseje.*

Navedenu je uspavanku u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1932: 238) u skupini "Mostarske muslimanske uspavanke", objavio Alija Nametak 1932. godine. Veći broj uspavanki, brojalica, pjesama za zabavljanje djece i drugih primjera bošnjačke usmene književnosti za djecu, Nametak je objavio u svojoj zbirci *Od bešike do motike* 1970.

godine. Važnost pomenute zbirke je u tome, što je riječ o drugoj publiciranoj zbirki bošnjačkih pjesama. Prvu je početkom XX stoljeća, gotovo 70 godina ranije u Mostaru, pod naslovom "*Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*" objavio Mehmed Dželaludin Kurt. Osim ovih individualnih nastojanja, institucionalni rad na prikupljanju i obradi materijala i istraživanju i publikovanju tema iz bošnjačke usmene tradicije započeo je osnivanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine i u tim se okvirima nastavio do danas. Rast naučne i stručne literature na ovu temu, karakterističan za posljednje decenije XX vijeka, doprinio je njenoj afirmaciji i izvan uskog kruga stručne javnosti i otvorio pitanje njenog većeg prisustva u savremenim medijima i univerzitetskoj nastavi (Kujundžić 2001: 7).

Pored uspavanki, pjesme sa kojima se djeca najranije susreću su pjesme koje se pjevaju kako bi zaustavile plač djeteta, koje bi poticale na igru ili služile u kakvoj drugoj prigodi. Takva je i pjesma koja se pjeva djeci prilikom buđenja:

*Ustaj(te), lijeni,
Bog sreću dijeli.
Ko u zoru spava
Neće imat' para.*

(Nametak, 1970: 31)

Brojalice su posebno pogodne za najmlađi uzrast zbog toga što potiču na igru. One su kratke, ritmične i melodične. S njima se djeca susreću u obitelji, a njihov se repertoar širi prilikom susreta sa ostalom djecom. Do polaska djeteta u vrtić ili školu, njihov susret sa usmenom književnosti ovisi isključivo o spremnosti i znanju odraslih da prenesu dio usmene tradicije. Djeca vrtićkog i školskog uzrasta preuzimaju usmene oblike od vršnjaka, postajući na taj način prenosioci i svojevrsni modifikatori književnouslymenih oblika. Pored brojalica, prisutne su i rugalice.

*Reve ken(j)ac u brdu,
Muha mu je u grlu.
Nemojte ga rarakat'-
Gotov nam je zaplakat.*

(Nametak, 1970: 30)

Česte su rugalice koje se zasnivaju na odnosu među dječacima i djevojčicama:

*Momak i cura, to su para dva
Grlili se ljubili, sve do pola dva.
A u pola dva, doći ću im ja
I donijeti ćebe, da pokriju bebe.¹*

Već u drugom razredu devetogodišnje škole, učenici se susreću sa usmenim proznim oblicima - bajkama. Bajke su prve među narodnim pripovijetkama općenito, pa i u bošnjačkoj usmeno-književnoj tradiciji, kojima je zajednička odrednica karakterističan odnos prema stvarnom svijetu, koji je izmješten u svijet mašte, nastanjen mnoštvom nestvarnih likova i fantastičnih događaja. U svakom višem razredu, učenici se susreću sa književno usmenim tekstovima koji su prilagođeni njihovom uzrastu. Riječ je zapravo o korupusu specifičnog sadržaja, oblika i stila, gdje se kao implicitni čitatelj podrazumijeva čitatelj mladenačke dobi. Takvom čitatelju ovakav originalan diskurs nudi odgovarajuću dozu čitateljske aktivnosti, poželjne u svakom književnom tekstu.

Značajnije ritualne, arheološke i geološke slojeve u proučavanju usmene književnosti za djecu u BiH ponudili su istraživači tek sredinom prošlog stoljeća. Stoga je potrebno izvršiti njeno novo čitanje i dekonstrukciju te nastaviti revalorizaciju usmenoknjiževnih tekstova kako bi se izdvojio korpus namijenjen djeci i terminološki ga odrediti kao "usmena književnost za djecu".

Usmena književnost do sada je podlijegala različitim klasifikacijama, a najčešća je podjela na lirske narodne pjesme, epske narodne pjesme, prozne usmeno-narodne oblike, govorničke (retorički) usmeno-narodne oblike, scensko-dramske (teatrološke) usmeno-narodne oblike, prozne i stihovane kraće (jednostavne) oblike (pitalice, poslovice, zagonetke) te granične i hibridne usmeno-narodne oblike (Čubelić 1988: V). Svaka od navedenih struktura, dalje se raščlanjuje na mikrostrukture, pa se tako lirske narodne pjesme dalje klasificiraju na prigodne pjesme, pjesme uz narodne obrede i običaje, pjesme o radu, pjesme uz narodne svatovske obrede i običaje, uspavanke, tužbalice, mitološke, ljubavne, šaljivo-podrugljive...

Usmena književnost za djecu ukorporirana je u navedenu, dosadašnju klasifikaciju te se nije razmatrala i proučavala kao zaseban segment. Lapidarnost i raspršenost građe u monografijama i zbirkama usmene književnosti vrijedi i za novija, savremena izdanja.

Percepcije i mišljenja novijih istraživanja usmjeravala su se na različite teme u okviru usmenog bošnjačkog stvaralaštva, ali je pitanje bošnjačke usmene književnosti za djecu zbog fokusiranja na gore navedeno, do danas ostalo neistraženo. Uostalom, ovo i ne čudi kada se zna, da je i književnosti za djecu kao lokalnom segmentu kulture Bošnjaka do danas posvećena neznatna pažnja u odnosu na ostalo književno stvaranje.

Summary

In former studies Bosniak oral literature, oral literature for children has not been treated as a separate area. She was covered in fragments, as a cultural formation, and remained in its own hermetism, inferior to literature for adults. Due to centuries of ignoring such a fact of the existence of oral literature for children, the fundamental issues within this area, remained unlighted. It is not surprising, given the fact that the literature for children in Bosnia and Herzegovina, as a corpus separatum, has long been ignored and minimized. Systematic study of literature for children in B&H was approached only in the middle of last century and many questions are still left open. Oral literature for children, incorporated in the entire oral art, subject to generally accepted literary theory classification of genders and types, and was not considered and studied as a separate segment. It is therefore necessary to conduct the revalorization of oral literary texts in order to isolate the corpus for children and determined it terminologically as "oral literature for children." □

Literatura

- Čubelić, Tvrtko: *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1988.
- Čubelić, Tvrtko: *Lirske narodne pjesme*, Zagreb, 1956.
- Džafić, Rizo: *Književnost za djecu*, Sarajevo, 2006.
- Gezeman, Gerhard: "Lirsko narodno pevanje Južnih Slovena", u: Vladan Nedić, *Narodna književnost*, Beograd, 1966.
- Idrizović, Muris: *Književnost za djecu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1976.
- Kadrić, Rašida: *Djetinjstvo u bosanskohercegovačkoj priči*, Tuzla, 2010.
- Kekez, Josip: "Usmena književnost", u: *Uvod u književnost* (ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać), Zagreb, 1998.
- Kujundžić, Enes: *Narodna književnost Bošnjaka*, Zenica, 2001.
- Nametak, Alija: *Od bešike do motike*, Sarajevo, 1970.
- Nametak, Alija: "Mostarske muslimanske uspavanke", u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 28, svezak 2, 1932.

Bilješke

1 Rugalica koju pamtim iz djetinjstva kojom bi se izrugivali dječacima i djevojčicama koji bi pokazivali simpatije jedno prema drugom